

ARAB DAVLATLARIDA DEMOKRATIK JARAYONLARNING QIYOSIY-DEMOKRATIK TAHLILI (MISR VA SAUDIYA ARABISTONI)

Minovvarova Malikaxon Ulug'bek qizi

Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universtiteti, tayanch doktorant

e-mail: minovvarovam@ru

+998946407072

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18081370>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 20-dekabr 2025 yil

Ma'qullandi: 25-dekabr 2025 yil

Nashr qilindi: 29-dekabr 2025 yil

KEYWORDS

parlament, Fors ko'rfazi,
plyuralizmi siyosati, G'arbiy
demokratiya, M.J. al-An-soriy,
muxolifat guruhlari.

ABSTRACT

Arab Sharqidagi zamonaviy siyosiy jarayonlarni o'rganish ushbu mintaqada joylashgan mamlakatlarning rivojlanish sharoitlari bilan bog'liq kamida ikkita asosiy savolni tug'diradi. Ularga nisbatan "demokratiya" tushunchasi nimani anglatadi va bu tushunchadan kelib chiqadigan g'oyalar arab dunyosida qay darajada haqiqatga aylangan? Agar muayyan siyosiy kuchlar faoliyati natijasida siyosiy ustqurmani demokratlashtirish allaqachon ma'lum shakllarga ega bo'lgan bo'lsa, unda buning tashabbuskori bo'lgan kuchlar kimlar va ular ilgari amalga oshirgan o'zgarishlarni izchil chuqurlashtirishga qanchalik tayyor?

Arab dunyosidagi vaziyatning dastlabki tahlili arab dunyosida demokratlashtirish jarayoni haqiqatga aylanganmi, degan savolga ijobiy javob berishga imkon beradi.

Arab dunyosidagi vaziyatning dastlabki tahlili arab dunyosida demokratlashtirish jarayoni haqiqatga aylanganmi, degan savolga ijobiy javob berishga imkon beradi. Tunis, Misr va Iordaniyada qarashlar, partiyalar va harakatlar plyuralizmi siyosatining e'lon qilinishi, Fors ko'rfazi va Arabiston yarim oroli mamlakatlarida parlament hayoti normalarining kengayishi, Marokashda ko'ppartiyaviylik tizimining uzoq an'analari. - Bularning barchasi bu mamlakatlardagi siyosiy jarayonlar demokratik hayot asoslarini izchil kengaytirish yo'lida rivojlanayotganini tasdiqlovchi real faktlardir. Ushbu mamlakatlar ro'yxati kengroq bo'lishi mumkin. Oxir oqibat, biz demokratlashtirish muammosiga yondashish metodologiyasi haqida bormoqda, uni muayyan kuch tuzilmalari tomonidan taklif qilingan va jamoatchilik fikri tomonidan qabul qilingan talqini asosida ham aniqlash mumkin¹.

Shu bilan birga, xuddi shu tahlilga urinish demokratik rivojlanishning mahalliy variantlarining o'ziga xosligini aniqlashga olib keladi, agar ular G'arb modellari bilan bog'liq bo'lsa, tabiiy ravishda demokratiyaning ideal matritsasi sifatida qabul qilinadi: "Demokratik

¹ Islom dini. Ensiklopedik lug'at. M., 2021 yil.

yo'l bilan saylangan rejimlar ... odatda e'tiborga olmaydilar. ularning vakolatlarini konstitutsiyaviy cheklash va ularni saylagan fuqarolarni asosiy huquq va erkinliklardan mahrum qilish. Arab asli amerikalik muallif narsalar tartibining ochiq-oydin buzilishini ta'kidlaydi - demokratik me'yorlar davlat avtoritarizmiga to'sqinlik qilmaydi, ularni o'zlashtirib, ushbu normalar paydo bo'lgan mamlakatlar bilan umuman o'xshashlikka aylanmaydi. Va bundan ham ko'proq: "Islom olamida, Falastin ma'muriyatidan Eron va Pokistongacha, demokratlashtirish teokratik siyosatchilarning rolini kuchaytirishga yordam beradi, dunyoviylik va bag'rikenglik an'alarini parchalash... Ertaga Tunis, Marokash, Misr va Fors ko'rfazining ba'zi davlatlarida saylovlar bo'lib o'tsa, bu saylovlar natijasida paydo bo'ladigan rejimlar avvalgilariga qaraganda kamroq liberal bo'lar edi. u yerda bugun mavjud"². G'arbiy demokratiya g'oyasi evolyutsiyasining kutilmagan versiyasi mavjud. U "liberal bo'lmagan demokratiya" sifatida ko'rila boshladi. Bu hodisa tushuntirishga muhtoj.

Arab siyosatshunoslari tomonidan taqdim etilgan tushuntirish, birinchi navbatda, arab dunyosida G'arbdagidan ko'ra ijtimoiy sodiqlikning boshqa xususiyatlari ham mavjud degan fikrga asoslanadi. Albatta, bu xususiyatlar orasida musulmon diniga mansublik va unga aloqador sivilizatsiya ham bor. Biroq, ma'lum bir ijtimoiy birlik - qabila, diniy jamoa, jamoa yoki oila-klan birlashmasiga mansublik ularning soni jihatidan sezilarli bo'ladi. Va faqat oxirgi o'rinda arab dunyosidagi odam o'zini yoki bu davlat sub'ekti bilan tanishtiradi

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Zamonaviy arab mintaqasida davlatchilikning boshqa shakllarining paydo bo'lishi hech qachon ijtimoiy sodiqlikning boshqa belgilarining yo'qolishiga olib kelmagan. Bu hududning butun tarixiy taraqqiyot yo'li buning isboti bo'lib, uning eng asosiy bosqichi ilk islom davri, shuningdek, keyinchalik vujudga kelgan va arab hududlarini o'z ichiga olgan musulmon davlatlari davri bo'ldi. Shu bilan birga musulmon siyosiy g'oyalari va ularning davlatchilik shakllanishi jarayonlariga ta'siri arab siyosatshunoslari tahlilining eng muhim jihatiga aylandi².

Islom din sifatida va shu bilan birga dunyoviy hayotni barpo etish mafkurasi va yo'llarini belgilovchi ta'limot sifatida, pirovardida davlat tuzumining asosiy tamoyillarini o'z ichiga olgan aniq siyosat asosini ishlab chiqa olmadi. Bahraynlik siyosatshunos M.J. al-An-soriy bu borada ishora qiluvchi bo'ldi:

"Musulmonlarning siyosiy qonunchiligi (al-fiqh) hech qachon ibodat asoslarini rivojlantirish yoki jamoa a'zolarining shaxsiy mavqeini belgilashdan yuqori darajaga ko'tarilmagan. Bundan afsuslanish mumkin, chunki siyosat diniy ummat hayotining asosiy me'yor edi".

Bu holat tufayli yuzaga kelgan vaziyatning bevosita natijasi, uning fikricha, "hokimiyatning ustunligi, "sultonni o'ldirgan kishi sulton bo'ladi" tamoyilining hukmronligi nafaqat Mamluklar davrida ham, Islomning siyosat va davlat masalalari bilan bog'liq rivojlanmagan me'yoriy g'oyalari haqidagi g'oyaning yana bir muhim rivojlanishi bor edi. Agar "qo'pol kuch" arab mintaqasida davlat tuzilmalarini yaratishning asosiy yo'nalishlarini hamisha belgilab kelgan bo'lsa, u yoki bu hukmdor tomonidan yaratilgan davlat barqaror siyosiy tuzilma sifatida o'zini saqlab qolgan holda rivojlana olarmidi? Yetakchi arab siyosatshunoslari uchun bu savolga javob salbiy. "Davlatda haqiqatda ham barqaror tuzilmaviy bo'linmalar yo'q edi", - ta'kidladi livanlik siyosatshunos G. Salameh. - Mulohaza yuritish (ash-shuro) tamoyilida

² Siyosatshunoslik. Ensiklopedik lug'at. M., 2019 yil.

mujassamlangan musulmon qonunchiligi g'oyalari haqiqatda mavjud bo'lgan va o'zining tarixiy davomiyligini saqlab qolgan institutlarda hech qachon o'zining munosib ifodasini topmagan; bu orqali siyosiy hayot amaliyotini amalga oshirish mumkin edi.

Masalan, ash-shoro tamoyilining ahamiyati bu tamoyilga asoslangan barqaror davlat boshqaruvi institutlarini yaratishni aslo anglatmasdi. Xalifalik instituti va uning faoliyati bilan belgilanadigan ma'muriy-ijroiya idoralari (davovin) bundan mustasno, arablar va musulmonlarning o'z davlat tuzilmalari doirasidagi siyosiy hayoti hech qanday barqaror va mustahkam siyosiy tuzilmani yarata olmadi. Faqat muxolifat guruhlari birlashmalari bundan mustasno edi, ammo ularga nisbatan davlat ochiq zo'ravonlik ishlatgan. O'z navbatida, bu guruhlar mavjud xalifalik institutining qonuniyligiga shubhalarini ochiq bildirishdi. bu tamoyilga asoslangan barqaror davlat boshqaruvi institutlarini yaratish degani emas edi. Xalifalik instituti va uning faoliyati bilan belgilanadigan ma'muriy-ijroiya idoralari (davovin) bundan mustasno, arablar va musulmonlarning o'z davlat tuzilmalari doirasidagi siyosiy hayoti hech qanday barqaror va mustahkam siyosiy tuzilmani yarata olmadi.

Faqat muxolifat guruhlari birlashmalari bundan mustasno edi, ammo ularga nisbatan davlat ochiq zo'ravonlik ishlatgan. O'z navbatida, bu guruhlar mavjud xalifalik institutining qonuniyligiga shubhalarini ochiq bildirishdi. bu tamoyilga asoslangan barqaror davlat boshqaruvi institutlarini yaratish degani emas edi. Xalifalik instituti va uning faoliyati bilan belgilanadigan ma'muriy-ijroiya idoralari (davovin) bundan mustasno, arablar va musulmonlarning o'z davlat tuzilmalari doirasidagi siyosiy hayoti hech qanday barqaror va mustahkam siyosiy tuzilmani yarata olmadi. Faqat muxolifat guruhlari birlashmalari bundan mustasno edi, ammo ularga nisbatan davlat ochiq zo'ravonlik ishlatgan. O'z navbatida, bu guruhlar mavjud xalifalik institutining qonuniyligiga shubhalarini ochiq bildirishdi. arablar va musulmonlarning davlat tuzilmalari doirasidagi siyosiy hayoti hech qanday barqaror va mustahkam siyosiy tuzilmani yarata olmadi. Faqat muxolifat guruhlari birlashmalari bundan mustasno edi, ammo ularga nisbatan davlat ochiq zo'ravonlik ishlatgan.

O'z navbatida, bu guruhlar mavjud xalifalik institutining qonuniyligiga shubhalarini ochiq bildirishdi. arablar va musulmonlarning davlat tuzilmalari doirasidagi siyosiy hayoti hech qanday barqaror va mustahkam siyosiy tuzilmani yarata olmadi. Faqat muxolifat guruhlari birlashmalari bundan mustasno edi, ammo ularga nisbatan davlat ochiq zo'ravonlik ishlatgan. O'z navbatida, bu guruhlar mavjud xalifalik institutining qonuniyligiga shubhalarini ochiq bildirishdi.

Muhokama va natijalar

Demak, arab dunyosining sivilizatsiya matritsasi – islom davlat qurilishi me'yorlari va davlat va shaxs o'rtasidagi munosabatlar haqidagi g'arb g'oyalariga o'xshash, demokratiya haqidagi zamonaviy g'oyalarga mos keladigan hech qanday g'oyalarni ishlab chiqa olmadi. Biroq, bu matritsaning pastligi haqida emas edi. Bu arab mintaqasi davlatlarining rivojlanish tendentsiyalari to'g'risidagi savolni ko'tarishda uning parametrlarini hisobga olish kerak bo'lgan o'ziga xos xususiyat edi. Musulmon sivilizatsiyasining o'ziga xosligi mavjud davlatlarning o'ziga xos xususiyatlarini va nihoyat, demokratlashtirish yo'nalishida rivojlanish imkoniyatlarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega edi. Ushbu tsivilizatsiya matritsasining parametrlari orasida eng muhimi shaxs va davlat o'rtasida ijobiy aloqa nuqtalarining yo'qligi edi. Shaxs uchun unga tanish bo'lgan o'zini o'zi identifikatsiya qilish variantlari rishtalari yanada jozibali bo'lib qoldi. U islom olamiga mansub edi, uni arab-musulmon jamiyati, urug'i,

qabila yoki urug'i chegaralarida juda ko'p bo'lgan konfessiyaviy guruhining muammolari qiziqtirardi. Boshqacha qilib aytganda, bu odam o'zini musulmon, ko'pchilik sunniy yoki shia, druz yoki alaviy ozchilikka mansubligini ancha bilardi. Faqat oxirgi o'rinda o'sha odam o'zini Suriya, Iordaniya, Sudan yoki mintaqadagi boshqa davlatlarning fuqarosi deb hisoblagan. Boshqacha qilib aytganda, bu odam o'zini musulmon, ko'pchilik sunniy yoki shia, druz yoki alaviy ozchilikka mansubligini ancha bilardi. Faqat oxirgi o'rinda o'sha odam o'zini Suriya, Iordaniya, Sudan yoki mintaqadagi boshqa davlatlarning fuqarosi deb hisoblagan. Boshqacha qilib aytganda, bu odam o'zini musulmon, ko'pchilik sunniy yoki shia, druz yoki alaviy ozchilikka mansubligini ancha bilardi. Faqat oxirgi o'rinda o'sha odam o'zini Suriya, Iordaniya, Sudan yoki mintaqadagi boshqa davlatlarning fuqarosi deb hisoblagan³.

Svilizatsiya asosini islom dini tashkil etgan davlatlarning muammolari bu bilan cheklanib qolmadi. Oxir-oqibat, shaxsning real hayotdagi davlat ob'ektiga nisbatan sadoqati ko'proq yoki kamroq taxmin qilinadigan vaqt ichida yaratilishi mumkin. Arab dunyosi davlatlari o'zining yakuniy ko'rinishida ushbu jarayonning tugash vaqtini hisobga olgan holda, ikki jahon urushi orasidagi davrda paydo bo'lgan hodisadir. Ularning paydo bo'lishi Usmonli imperiyasining qulashi va Evropaning mustamlakachilik ekspansiyasi, keyinroq, Ikkinchi jahon urushi tugagandan so'ng, mustaqil maqomga ega bo'lishi bilan belgilandi. Agar ushbu davlatlarning tarixiy evolyutsiyasining bunday uzoq davrida fuqarolarning sodiqlik xususiyatlarining ustuvorligi sezilarli o'zgarishlarga duch kelmagan bo'lsa, unda, aftidan,

Islomning paydo bo'lishi va zamonaviy arab Osiyo va Shimoliy Afrika chegaralarida bu dinning e'tirof etish sohasiga muhim insoniy guruhlarining kiritilishi hech qanday tarzda ijtimoiy-siyosiy tuzilmaning tubdan o'zgarishiga olib kelmadi, shuningdek bu ulkan hududlar aholisining ijtimoiy tuzilishi. Islom faqat yangi qabul qilingan musulmonlar uchun allaqachon tanish bo'lgan oldingi, islomgacha bo'lgan mavjudlik shakllarini qo'shib qo'ygan va bu eski shakllarni deyarli o'zgarmagan. Bundan tashqari, ular ichki barqarorlik, o'z-o'zini rivojlantirish va o'zgaruvchan faoliyat sharoitlariga moslashish tendentsiyasini namoyish qilib, o'zlarini tug'gan vaqtdan katta darajada omon qolishdi. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, islom, arab Sharqidagi birorta davlat fuqarosining sodiqligining etakchi darajasiga aylangan bo'lsa ham, paydo bo'lish bosqichida ham emas. Hozirgi vaqtda nafaqat bu sodiqlikning ikkinchi xususiyatini - qabila yoki qabila tartibini o'z-o'zini identifikatsiya qilishni yo'q qilishga intilmagan, balki. Bu din izdoshlarining ijtimoiy-psixologik ongida umumiy diniy mansublikni yaqqol targ'ib qilish ular uchun sodiqlikning ikkinchi xususiyatini yanada muhimroq xususiyat sifatida istisno etmadi. Islom dini o'zining shakllanishi davrida ham, ko'p asrlar o'tib ham xalqlarning milliy jamoalarini shakllantirishning asosiy quroli bo'lib qolmadi. Bu deyarli birinchi navbatda arablarga tegishli edi. Bu din izdoshlarining ijtimoiy-psixologik ongida umumiy diniy mansublikni yaqqol targ'ib qilish ular uchun sodiqlikning ikkinchi xususiyatini yanada muhimroq xususiyat sifatida istisno etmadi. Islom dini o'zining shakllanishi davrida ham, ko'p asrlar o'tib ham xalqlarning milliy jamoalarini

shakllantirishning asosiy quroli bo'lib qolmadi. Bu deyarli birinchi navbatda arablarga tegishli edi.

Muammoning shu tomoni bilan bog'liq holda, arab siyosatshunoslari mintaqa tarixining so'nggi davrida paydo bo'lgan "liberal demokratiya" fenomenining markaziy bo'g'inini izlashdi. Bu bog'lanish mintaqada shakllangan fuqarolik jamiyatining yo'qligi edi, bu esa o'z navbatida paydo bo'lishi mumkin emas edi, chunki arab mintaqaviy hamjamiyatini tashkil etuvchi mamlakatlarning hech biri uning chegaralarida haqiqatan ham mavjud bo'lgan milliy birlikka ega emas edi. Davlat va uning fuqarolari bir-biri bilan bog'liq emas edi, zamonaviylikning ushbu tarkibiy qismlarining har birining mavjudligi hatto bu aloqani ham anglatmaydi.

Tunislik sotsiolog M.A. Al-Harmasi bu borada Shimoliy Afrika arab mamlakatlariga o'tmishdan meros bo'lib qolgan "xalqning davlatga nisbatan befarqligi" deb atagan vaziyat haqidagi o'z qarashlarini taklif qildi. U shunday ta'kidladi: "Biz o'zlarining hayotiy muammolarini hal qilish zarurati bilan bog'liq holda paydo bo'lgan odamlar guruhlari, jamoalar yoki klan tuzilmalarini topishimiz mumkin. Bu inson guruhlari rasmiy hukumat doiralari, mehnat va bandlik bo'limlari, banklar va shunga o'xshash muassasa va muassasalardan butunlay mustaqildir. ...Lekin yana bir hodisa bor. Bu etnomintaqaviy tadbirkorlik. Shimoliy Afrika uchun biz Sfaks mintaqasi, Djerba oroli, Mzabits, Kabils, Marokash sushi xalqlarining uyushmalari haqida gapiramiz. Bu odamlar tadbirkorlik jamiyatlarini yaratdilar, ularning a'zolari umumiy qadriyatlar, birdamlik rishtalari, ushbu jamoalarning faoliyati to'g'risida maxfiy ma'lumotlarni saqlash istagi. Tunislik tadqiqotchi yana shunday ta'kidladi: "Ularning jamoalari tegishli mintaqalar yoki etno-konfessional guruhlar vakillariga davlat xizmatidan ko'ra iste'dod va imkoniyatlarni samaraliroq amalga oshirish imkoniyatlarini taklif qiladi".

Xulosa

Arab siyosatshunoslari bu mintaqadagi vaziyatni demokratlashtirish manfaati yo'lida qanchalik o'zgartirish mumkin, degan savolga javob topish maqsadida ulkan geosiyosiy mintaqaning tarixiy o'tmishini tahlil qildilar. Ularning bu boradagi nuqtai nazari umidsizlikka tushdi. Gap faqat rasmiy ravishda islomning sivilizatsiyaviy me'yorlarini meros qilib olgan, faqat bu me'yorlarni o'z hayotining asosiy poydevori sifatida e'lon qilgan davlatlar haqida edi. Haqiqiy islom davlatchiligi G'arb modellaridan yiroq boshqa tamoyillar negizida vujudga keldi. Islom jamiyati G'arbdagilardan farqli ravishda rivojlandi. Biroq, uning tabiiy evolyutsiyasi Evropa ekspansiyasi bilan to'xtatildi.

Arab mintaqaviy hamjamiyatining hozirgi yashash shakllari Evropa davlatlarining kengayishi boshlanishidan oldingi davrning haqiqati bo'lgan mavjudlik shakllaridan tubdan farq qiladi. Bu fikr ko'plab arab siyosatshunoslari uchun yetakchi fikr bo'lib xizmat qiladi. U bir tomondan arab dunyosining yagona hududiy va milliy-madaniy makonini anglatuvchi "al-vatan" ("vatan") va "al-kufr" ("mamlakat") tushunchalari o'rtasidagi qarama-qarshilik sifatida shakllanadi. davlat", boshqa tomondan, bugungi kunning real hayotiy siyosiy-davlat birligi sifatida qabul qilinadi. Aslida, bu qarama-qarshilik, birinchi navbatda, ikkinchi jahon urushidan keyingi davrdagi an'anaviy milliy partiyalar va mustamlaka ma'muriyatiga qarama-qarshi bo'lgan kontrelitaning muxolif guruhlari siyosiy nutqida paydo bo'lgan.

Adabiyot:

1. Islom dini. Ensiklopedik lug'at. M., 2021 yil.
2. Livan Konstitutsiyasi. Bayrut, 2021 yil.

- 3.Suriya Konstitutsiyasi. Damashq, 2019 yil.
- 4.Qur'on. Arab tilida. M., 2021 yil.
- 5.Siyosatshunoslik. Ensiklopedik lug'at. M., 2019 yil.
- 6.Dunyo mamlakatlari. Katalog. M., 2021.1.Rossiya tadqiqotchilarining asarlari
- 7.Rivojlanayotgan mamlakatlarda avtoritarizm va demokratiya. M., 2018 yil.
- 8.Osiyo va Afrikadagi avtoritarizm va modernizatsiya. M., 1994 yil.
- 9.Aleksandrov. Livan: jiddiy sinovlar vaqti keldi. M., 1980 yil.
- 10JUS asr oxirida arab dunyosi. M., 2018 yil.
- 11.H. Arab mamlakatlari. Ijtimoiy-iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy rivojlanish muammolari. M.2019 yil.
- 12.Arab davlatlari. Xalqaro to'plam. Praga, 1984 yil.
- 13.Axmedov A. Islom hozirgi zamon g'oyaviy-siyosiy kurashida. M., 1985 yil.
- 14.Belov G.A. Siyosatshunoslik. M., 1994 yil.

